

Jurisprudential foundations of obtaining the citizenship of non-Islamic countries

Mohammad Ali Hashemi

Assistant Professor, Faculty of Law and Political Science of Shiraz University, Shiraz, Iran.
mohammadalihashemi@shirazu.ac.ir

Use your device to scan
and read the article online

Citation Mohammad Ali Hashemi. [Jurisprudential foundations of obtaining the citizenship of non-Islamic countries (Persian)]. [Islamic Law \(A Quarterly Journal of Law\)](#). 2024; 21 (82): 75-100

 [10.22034/ilaw.2023.708600](https://doi.org/10.22034/ilaw.2023.708600)

Received: 14 May 2023 , Accepted: 01 September 2023

Abstract

Citizenship is the relationship and credit belonging of a person to a certain government that has legal and political effects and requirements. The issue of acquired citizenship and the effort of a Muslim person to obtain and acquire the citizenship of non-Islamic states is the focus of discussion and investigation and the problem of this research. This research is done by using linguistic analysis and avoiding the atomic understanding of religious texts and propositions by systematically rereading these texts while paying attention to the understanding of reason. Based on the results of this research, it seems that it is permissible to acquire the citizenship of non-Islamic states and countries if it is possible to preserve the Islamic identity and follow the Islamic duties as much as possible. As in some cases, according to different conditions and situations, it is necessary to understand the sanctity or the necessity of acquiring the citizenship of non-Islamic states. Therefore, in each case, attention should be paid to the requirements of the understanding of reason, and a general and absolute ruling on the permissibility or sanctity is not correct. In other words, this issue has a floating ruling.

Keywords

The right to citizenship, Citizenship and immigration jurisprudence, Islamic international law, international jurisprudence

Extended Abstract

1. Introduction

This research addresses the contemporary jurisprudential question of the permissibility for Muslims to acquire citizenship in non-Islamic countries, a pertinent issue given the increasing global migration of Muslims. Nationality is fundamentally defined as a legal, political, and spiritual bond connecting an individual to a specific government, entailing mutual rights and obligations. This concept is recognized as a human right, as affirmed by Article 15 of the Universal Declaration of Human Rights. Nationality can be 'original,' determined at birth based on *jus sanguinis* or *jus soli* principles, or 'acquired,' typically obtained through an individual's voluntary actions after birth. The core of this study centers on the two prevailing jurisprudential viewpoints regarding the acquisition of non-Muslim citizenship: prohibition and permissibility.

2. Research Methodology

This study adopts a linguistic analysis approach, involving a systematic re-reading of religious texts and propositions. It explicitly avoids atomic interpretations of religious texts, opting for a holistic understanding. Crucially, the methodology integrates rational understanding into its analytical framework, which plays a significant role in determining the ultimate ruling.

3. Research Findings

The research thoroughly examines the foundational arguments and justifications presented by both the prohibitionist and permissibility stances.

Arguments for Prohibition: Proponents of prohibition cite several Quranic verses and Islamic principles, asserting that acquiring non-Muslim citizenship entails:

- **Prohibited Alliance (Mawat):** Verses forbidding friendship and alliance with disbelievers, viewing citizenship as a clear manifestation of forbidden loyalty and an explicit declaration of adherence to non-Islamic laws.
- **Disobedience:** Quranic injunctions against obeying or following disbelievers, arguing that citizenship necessitates obedience to their laws.
- **Reliance on Oppressors:** A Quranic prohibition against relying on those who commit injustice, interpreted as avoiding association with disbelievers.
- **Obligation of Disassociation:** Verses calling for distance and disavowal from disbelievers.

■ Jurisprudential foundations of obtaining the citizenship of non-Islamic countries

- **Prohibited Residency:** Some argue that permanent residency in non-Islamic countries is forbidden, making citizenship, which implies such residency, also impermissible.

- **Principle of Nafy Sabil (Prohibition of Non-Muslim Dominance):** This principle, which forbids any action allowing non-Muslims dominance over Muslims, is cited as a reason against acquiring such citizenship.

- **Consensus (Ijma'):** Some assert that rejecting Islamic law is apostasy by consensus, and acquiring non-Islamic citizenship implies such rejection, thus making the individual an apostate by consensus.

- **Rational Repugnance:** Based on rational understanding, it is argued that acquiring non-Muslim citizenship harms future generations by potentially alienating them from their Islamic identity.

Arguments for Permissibility: Advocates for permissibility offer counter-arguments and independent justifications, often critiquing the arguments for prohibition:

- **Securing Rights:** Acquiring non-Muslim citizenship can grant Muslims specific rights and opportunities to participate in society and demand their rights without compromising their faith.

- **Facilitating Migration and Residency:** The permissibility of residing or migrating to non-Islamic countries implies the permissibility of citizenship, as it streamlines affairs and provides access to social services.

- **Laws vs. Religion:** The existence of non-Islamic laws in a country does not intrinsically prohibit citizenship, as even some self-proclaimed Islamic countries may have non-Islamic or secular laws, and their leaders might even be more hostile to Islam.

- **Maintaining Identity:** Islamic identity is not solely tied to geographical location; living in certain "Islamic" countries can even be detrimental to one's faith due to discord or oppression.

- **Dawah (Proselytization) Opportunities:** Citizenship can create vital avenues for propagating and defending Islamic teachings, making it permissible, and in some cases, even recommended or obligatory.

Preferred View and Critique: The research concludes that an absolute ruling on this issue is incorrect.

- **Acquiring citizenship does not inherently equate to changing one's religion or a complete declaration of loyalty to disbelievers.** Interpretations equating citizenship with apostasy or absolute loyalty stem from a misunderstanding of nationality and current social realities.

- The principle of Nafy Sabil should be applied contextually and based on rational understanding, as acquiring citizenship does not definitively lead to non-Muslim dominance in all cases.

- Islam is fundamentally a religion of peace and peaceful coexistence, not inherent conflict. Quranic verses support peaceful interaction and respect for others' beliefs. Arguments from verses forbidding alliance or obedience to disbelievers are deemed misplaced when applied absolutely to citizenship acquisition.

- The ruling on acquiring non-Muslim citizenship is contingent and dynamic). It is generally permissible based on rational understanding, provided the Muslim can preserve their Islamic identity and fulfill minimal religious duties. However, specific circumstances, such as necessity (e.g., escaping oppression), may render it permissible, prohibited, or even obligatory. Each case must be evaluated individually based on rational understanding.

4. Conclusion

Nationality signifies a legal, political, and spiritual bond between an individual and a state, involving mutual rights and duties. This research finds that an absolute ruling on the permissibility or prohibition of a Muslim acquiring non-Islamic citizenship is unfounded. Instead, the decision hinges on rational understanding and the individual's ability to maintain their Islamic identity and perform essential religious obligations. Therefore, the permissibility of acquiring non-Islamic citizenship is context-dependent, potentially varying between permissibility, prohibition, or even obligation based on specific conditions and individual circumstances.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

مبانی فقهی جواز اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی

سیدمحمدعلی هاشمی

استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

mohammadalhashemi@shirazu.ac.ir

Citation Mohammad Ali Hashemi. [Jurisprudential foundations of obtaining the citizenship of non-Islamic countries (Persian)]. *Islamic Law (A Quarterly Journal of Law)*. 2024; 21 (82): 75-100

doi [10.22034/ilaw.2023.708600](https://doi.org/10.22034/ilaw.2023.708600)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۰

چکیده

تابعیت رابطه و پیوند یک شخص به حاکمیت و دولت معین است که دارای آثار و الزامات حقوقی و سیاسی است. موضوع تابعیت اکتسابی و تلاش فرد مسلمان برای اخذ و اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی محور بحث و بررسی و مسئله این پژوهش است. این پژوهش با بهره‌گیری از تحلیل زبانی و پرهیز از فهم اتمیک نصوص و گزاره‌های دینی با بازخوانی سیستماتیک این نصوص در کنار توجه به درک عقل به انجام می‌رسد. براساس بروندهای این پژوهش به نظر می‌رسد که به مقتضای درک عقل البته در صورت امکان حفظ هویت اسلامی و عمل حداقلی به فرائض اسلامی اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی روا است. چنانکه در مواردی امکان دارد با توجه به شرایط و موقعیت‌های مختلف مقتضای درک عقل حرمت یا وجوب اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی باشد. براین اساس در هر مورد باید به مقتضای درک عقل توجه شود و حکم کلی و مطلق به جواز یا حرمت درست نیست. به بیانی این موضوع دارای حکمی شناور است.

واژگان کلیدی

حق بر تابعیت، فقه تابعیت و مهاجرت، حقوق بین‌الملل اسلامی و فقه بین‌الملل.

مقدمه

تابعیت مفهوم واژه‌ای است عربی^۱ و به معنی پیروی و اطاعت کردن است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل واژه). در اصطلاح حقوقی تابعیت رابطه و پیوند یک شخص به دولت و حاکمیت معین است که دارای آثار و الزامات حقوقی و سیاسی است؛ گفته شده است: «تابعیت عبارت از رابطه سیاسی و معنوی است که شخص را به دولت معینی مرتبط می‌سازد» (نصیری، ۱۳۹۰، ص ۲۶). «کنوانسیون اروپایی تابعیت» (European Convention on Nationality)، تصریح می‌کند که: تابعیت رابطه حقوقی میان شخص و دولت است.^۲ برخی از دانشیان حقوق نیز تابعیت را «تعلق حقوقی شخص به جمعیت تشکیل دهنده دولت»، تعریف کرده‌اند (سلجوقی، ۱۳۸۶، ص ۵۸). بحث از تابعیت موضوع دانش حقوق بین الملل خصوصی است.^۳ البته حق بر تابعیت به عنوان یک حق بشری موضوع مباحث نظام بین‌المللی حقوق بشر است. چنانکه ماده پانزدهم اعلامیه جهانی حقوق بشر (Universal Declaration of Human Rights) نیز بر حق داشتن تابعیت به عنوان یک حق بشری تأکید کرده و تغییر ارادی تابعیت را نیز حقی بشری دانسته است؛ «هر انسانی حق دارد دارای تابعیت باشد. هیچ کس را نمی‌توان خودسرانه از حق بر تابعیتش محروم کرد، یا حق تغییر تابعیت را از وی گرفت».^۴ بند سوم ماده بیست و چهارم میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۵ نیز ضمن اذعان به حق بر تابعیت، تصریح می‌کند که: «هر کودکی حق تحصیل تابعیتی را دارد».^۶

۱. امروزه در زبان عربی در مفهوم اصطلاحی از واژه «الجنسیة»، به جای «تابعیت» استفاده می‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۱۰۸).

2. Nationality means the legal bond between a person and state. (E.T.S. No. 166, Article, 2).

۳. برخی از دانشیان به تفصیل به رصد تعاریف ارایه شده در زمینه مفهوم واژه تابعیت پرداخته‌اند (ر.ج آل کجیاف، ۱۳۸۹، ص ۴۸-۵۱).

4. Everyone has the right to a nationality. No one shall be arbitrarily deprived of his nationality nor denied the right to change his nationality.

5. International Covenant on Civil and Political Rights.

6. Every child has the right to acquire a nationality.

«تابعیت اصلی» (Original Nationality) و «تابعیت اکتسابی» (Acquisition of nationality) از اقسام تابعیت هستند. تابعیت اصلی، در زمان تولد براساس دو سیستم سیستم خون و یا سیستم خاک به شخص تحمیل می‌شود (نصیری، ۱۳۹۰، ص ۳۰/ جعفری لنگرودی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۱۰۸-۱۱۰۹/ کریمی نیا، ۱۳۹۰، ص ۱۲۷-۱۲۵/ آل کجیاف، ۱۳۸۹، ص ۶۴-۶۵) چنانکه «تابعیت اکتسابی»، پس از تولد به وسیله اعمال ارادی شخص تحصیل می‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۱۱۰۸/ آل کجیاف، ۱۳۸۹، ص ۷۷) البته لازم به توضیح است که برخی از انواع تابعیت اکتسابی غیرارادی است. به مثل تابعیت فرزند در فرض تابعیت اکتسابی پدر، نوعی تابعیت اکتسابی و غیراصلی است ولی ارادی نمی‌باشد. اگرچه بحث از تابعیت از مفاهیم نوپدید فقهی است که از حیث موضوع با مفهوم امروزی در نظام حقوقی ارتباط وثیقی با مفاهیم نوپدید دولت مدرن دارد ولی به لحاظ گسترش روز افزون اسلام در کشورهای غیراسلامی و مهاجرت مسلمان به این کشورها و اقدام به تحصیل و اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی از جانب آنان، از جمله مسائلی است که بحث و بررسی از آن با روش و سنجه‌های فقه بایسته و ضروری است. نوپدید بودن این مسئله باعث نشده که پرداخت به آن از جمله دغدغه‌های برخی از دانشیان مسلمان نباشد. هرچند ادبیات شیعی و پژوهش‌های مبتنی بر معیارهای فقه ثقلین به ندرت در این پژوهش‌ها یافت می‌شود.

موضوع تابعیت اکتسابی و تلاش فرد مسلمان برای اخذ و اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی محور بحث و بررسی و مسئله این پژوهش است. لازم به توضیح است که به‌طور کلی در زمینه اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی از جانب فرد مسلمان دو انگاره و اندیشه کلی متصور

۱. لازم به توضیح است که ریشه نهاد تابعیت از حیث تاریخی به پیش از دولت مدرن بر می‌گردد ولی این نهاد به مفهوم و اصطلاح متداول حقوقی معاصر، در زیست جهان برآمده از دولت مدرن با مشخصه‌های خاصی بازتعریف شده است.

است؛ اندیشه منع و اندیشه جواز. صاحبان انگاره و اندیشه منع معتقد به ناروایی اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی از جانب فرد مسلمان هستند. طرفداران این انگاره - چنانکه در ادامه پژوهش تبیین می‌شود - برای اندیشه خود و مستدل کردن آن به اسنادی شرعی از جمله قرآن و سنت تمسک می‌کنند. طرفداران اندیشه جواز نیز ضمن تمسک به ادله و مستندات در تبیین و مبرهن کردن انگاره خود و با تکیه بر اصل اباحه و جواز و نقد دلالت ادله منع، سعی در مبرهن کردن اندیشه خود دارند. در ادامه سیر پژوهش مبانی و مستندات این دو اندیشه کلی را بررسی می‌کنیم.

۱. مبانی و مستندات گفتمان ناروایی اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی

۱-۱. گزاره‌های قرآنی

۱. آیات دال بر حرمت موالات کافران و اهل کتاب؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»^۱، «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ»^۲ و «الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلِيتُّعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا»^۳. برخی از دانشیان تفسیر در بحث از تفسیر آیه ۲۸ سوره آل عمران، اشاره کرده‌اند که کسی که کفار را اعوان، انصار و تکیه‌گاه خود قرار داده و آنان را بر مسلمین برتری دهد اعمالش خدایی نبوده و از خدا دوری جسته است، البته خدا نیز از او

۱. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! یهود و نصاری را ولی (و دوست و تکیه‌گاه خود)، انتخاب نکنید! آنها اولیای یکدیگرند؛ و کسانی که از شما با آنان دوستی کنند، از آنها هستند؛ خداوند، جمعیت ستمکار را هدایت نمی‌کند» (مائده: ۵۱).

۲. «افراد باایمان نباید به جای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود انتخاب کنند؛ و هرکس چنین کند، هیچ رابطه‌ای با خدا ندارد (و پیوند او بکلی از خدا گسسته می‌شود)» (آل عمران: ۲۸).

۳. همانها که کافران را به جای مؤمنان، دوست خود انتخاب می‌کنند. آیا عزت و آبرو نزد آنان می‌جویند؟ با اینکه همه عزت‌ها از آن خداست؟! (نساء: ۱۳۹).

به سبب ارتداد و رویگردانی او از دینش و داخل شدن در کفر رویگردان است (طبری، ۱۴۱۲، ج ۳، ص ۱۵۲). چنانکه برخی از دانشیان فقه با استناد به این آیات و حرمت دوستی و موالات با کفار ادعا می کنند که اکتساب تابعیت دولت های غیراسلامی و زندگی در آن کشورها از روشن ترین مصادیق دوستی و موالات با کفار است که در آیات و گزاره های قرآنی پیش نقل از آن نهی شده است؛ چراکه اکتساب تابعیت دولت های غیراسلامی از جانب فرد مسلمان به منزله اعلام و اعلان صریحی نسبت به تبعیت و پیروی از کشورهای غیراسلامی و قوانین آنان است و این چنین تبعیتی حتی اگر عملی هم نشود، صرف نیت آن، حرکتی است به سمت گناهان کبیره. ایشان بعد از حرام دانستن اکتساب تابعیت دولت های غیراسلامی معتقد است از آنجا این حرمت ذاتی است هیچ دلیل و توجیهی از جمله ضرورت با آن تعارض نداشته و آن را بر نمی دارد، همچنانکه آب قادر به پاک کردن نجس العین نیست (البوطی، ۱۴۳۰، ص ۵۰۶-۵۱۱).

۲. آیات دال بر عدم اطاعت و پیروی از کفار: «یا ایها الذین آمنوا إن تطیعوا الذین کفروا یردوکم علی أعقابکم فتتقلبوا خاسرین»^۱ «و لا تطع من أغفلنا قلبه عن ذکرنا و اتبع هواه و کان أمره فرطاً»^۲. برخی با تمسک به این آیات برای باوراندن که اولین اصل که باید مسلمانان در تعامل و ارتباط با غیرمسلمانان رعایت کنند این است که از آنان پیروی و اطاعت نکنند؛ چراکه آنان دشمنان خدا هستند و گزاره های قرآنی پیش نقل از تبعیت و پیروی آنان نهی کرده است (عوادالحسن، ۱۴۲۹، ص ۲۱۱). برای اساس از آنجا که لازمه اکتساب تابعیت دولت های غیراسلامی اطاعت

۱. «ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از کسانی که کافر شده اند اطاعت کنید، شما را به گذشته هایتان بازمی گردانند؛ و سرانجام، زیانکار خواهید شد» (آل عمران: ۱۴۹).

۲. «و از کسانی که قلبشان را از یاد خود غافل ساختیم اطاعت مکن! همان ها که از هوای نفس پیروی کردند، و کارهایشان افراطی است» (کهف: ۲۸).

و پیروی از این دولت‌ها و قوانین آن‌ها است، پس ناروا و حرام است (البوطی، ۱۴۳۰، ص ۵۰۸).

۳. گزاره قرآنی دال بر عدم اعتماد، اطمینان و تکیه به کافران؛ «وَلَا تَرْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ»^۱. این گزاره قرآنی از جمله آیاتی است که می‌تواند مورد استناد طرفداران انگاره حرمت اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی قرار گیرد با این بیان که رکون در گزاره «وَلَا تَرْكُنُوا» یعنی استناد، اعتماد، تکیه و رضایت؛ «الرکون حقیقة الاستناد و - الاعتماد و - السکون إلى الشيء و - الرضا به» (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۹، ص ۱۰۸). و مراد از ظالمان در گزاره «إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا» مشرکین و گناهکاران است. براین اساس این گزاره قرآنی بر دوری، عدم مصاحبت و همنشینی با کافران و اهل بدعت و گناه دلالت دارد؛ چراکه مصاحبت آنان که ناشی از مودت و دوستی است، کفر و گناه است.^۲ به بیانی در نگاه طرفداران اندیشه حرمت، لازمه‌ی حداقلی چنین فهم و تفسیری از این گزاره قرآنی حرمت و ناروایی اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی است؛ چراکه اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی به نوعی رکون و مصاحبت با کافران و غیرمسلمانان است.

۴. گزاره‌های قرآنی دال بر دوری و براءت از کفار و اهل کتاب؛ توضیح آنکه براساس آموزه‌های قرآنی نه تنها موالات و دوستی با کافران و اهل کتاب ناروا و ممنوع است بلکه بر مسلمان واجب و فرض است که از کافران و اهل کتاب دوری کنند. مفاد این گزاره‌ها به نوعی می‌تواند مورد استناد طرفداران انگاره حرمت اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی قرار گیرد؛ چراکه لازمه پذیرش و اعتقاد به لزوم دوری از کافران و اهل

۱. «و بر ظالمان تکیه ننماید، که موجب می‌شود آتش شما را فراگیرد؛ و در آن حال، هیچ ولی و سرپرستی جز خدا نخواهید داشت؛ و یاری نمی‌شوید!» (هود: ۱۱۳).

۲. «(إلى الذين ظلموا) قيل: أهل الشرك. و - قيل: عامة فيهم وفي العصاة، - أنها دالة على هجران أهل الكفر و - المعاصي من أهل البدع و - غيرهم، فإن صحبتهم كفر أو معصية، إذ الصحبة لا تكون إلا عن مودة،» (قرطبی، ۱۳۶۴، ج ۹، ص ۱۰۸).

کتاب، ناروایی و عدم جواز اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی است؛ «فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يَرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»،^۱ «وَأُصِرُّ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَأُهْجِرُهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا»^۲، «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»^۳، «وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى»^۴.

۵. برخی بر این باورند که از آنجا که اقامت در کشورهای غیراسلامی نارواست و ادله شرعی از قرآن و احادیث بر آن دلالت دارد به مقتضای همان ادله و به نحو اولی اکتساب تابعیت این کشورها حرام و نارواست؛ توضیح آنکه لازمه اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی اقامت دائم در کشورهای غیراسلامی است و از آنجا که اقامت در این کشورها حرام است، اکتساب تابعیت این کشورها هم به مقتضای ادله حرمت اقامت، حرام و نارواست (جمعی از نویسندگان، ۲۰۰۷، ج ۳، ص ۱۲۵۳).

۶. اصل و گزاره قرآنی نفی سبیل و مقتضای آن از جمله ادله‌ای است که امکان دارد به نوعی مورد استناد مخالفان حرمت اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی قرار گیرد. توضیح آنکه براساس مفاد اصل و قاعده نفی سبیل هر عمل فردی یا جمعی از معاملات گرفته تا روابط بین مسلمانان و کافران که سبب شود دشمنان دین و یا غیرمسلمان راهی برای سلطه و ولایت بر مسلمان یا مسلمانان پیدا کنند، حرام است و جواز شرعی ندارد. مقررات اسلامی نیز در ساحات داخلی، خارجی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی باید

۱. «حال که چنین است از کسی که از یاد ما روی می‌گرداند و جز زندگی مادی دنیا را نمی‌طلبد، اعراض کن!» (نجم: ۲۹).

۲. «و در برابر آنچه (دشمنان) می‌گویند شکبیا باش و به طرزی شایسته از آنان دوری گزین!» (مزمّل: ۱۰).

۳. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هرگاه پدران و برادران شما، کفر را بر ایمان ترجیح دهند، آنها را ولی (ویار و یاور و تکیه‌گاه) خود قرار ندهید! و کسانی از شما که آنان را ولی خود قرار دهند، ستمگرند!» (توبه: ۲۳).

۴. «هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد، (تا به طور کامل، تسلیم خواسته‌های آنها شوی، و از آیین (تحریف‌یافته) آنان، پیروی کنی. بگو: «هدایت، تنها هدایت الهی است!»)» (بقره: ۱۲۰).

به گونه ای باشد که به هیچ نحو موجبات سلطه کفار و غیرمسلمانان را در پی نداشته باشد (بجنوردی، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۱۹۳ / مصطفوی، ۱۴۲۱، ص ۲۹۳ / سیفی مازندرانی، ۱۴۲۵، ج ۱، ص ۲۳۸-۲۳۹ / قمی، ۱۴۲۳، ص ۱۴۰).
براین اساس مفاد این اصل و گزاره قرآنی با این بیان که اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی موجبات سلطه غیرمسلمان بر مسلمانان را فراهم می‌آورد، می‌تواند مورد استناد طرفداران انگاره حرمت اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی قرار گیرد.

۱-۲. اجماع

اگرچه این مسئله از مسایل نوپدید در فقه اسلامی است ولی برخی از نواندیشان مسلمان معتقدند از آنجا که مقتضای اکتساب تابعیت دولت‌ها و حاکمیت‌های غیراسلامی سرپیچی از احکام شریعت اسلامی است و هرکس از احکام شریعت اسلامی سرپیچی کند بالاجماع مرتد است پس کسی که اقدام به اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی کند نیز بالاجماع مرتد است؛ گفته شده: «التجنس بجنسية غیر اسلامیة یقتضی رفض أحكام الشریعة، ومن رفض حکما من أحكام الإسلام عد مرتدا عن الإسلام بالاجماع، فالمتجنس مرتد بالاجماع» (ابن بادیس، مندرج در: <http://www.binbadis.net/archives/77>). البته ایشان برگشت و تعهد به شریعت اسلامی را شرط پذیرش توبه چنین شخصی می‌داند (همان).

۱-۳. درک عقل

از جمله ادله‌ای که می‌تواند مستند اندیشه حرمت اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی قرار گیرد، درک عقل است. البته تقریر این درک امکان دارد متفاوت و مختلف باشد. چنانکه توجه به آثار منفی و تکالیفی که پذیرش تابعیت کشورهای غیراسلامی در بردارد، نشان‌دهنده قبح عقلی اکتساب چنین تابعیتی است. برخی براین باورند که: اکتساب تابعیت فرانسه

و به طور عام تابعیت دولت‌های غیراسلامی باعث می‌شود که فرزندان و نسل آینده این شخص نیز تابعیت این کشورها را داشته باشند و این شخص با قبول و اکتساب تابعیت کشوری غیراسلامی به فرزندان و نسل خود ظلم و جنایت کرده است؛ چراکه باعث تغییر تابعیت و اخراج و دوری آنان از محیط اسلامی شده است و این جنایت بدترین و قبیح‌ترین شکل جنایت است و گناهِش تازمانی که برای او نسلی در دنیا و خارج از شریعت اسلامی به سبب جنایتش در پذیرش تابعیت دولت غیراسلامی، باشد، استمرار دارد.^۱ براین اساس از آنجا که اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی چنین محظورات و ضررهایی را در پی دارد، پس به درک عقل ناروا و حرام است.

۲. مبانی و مستندات گفتمان روایی تابعیت کشورهای غیراسلامی

طرفداران اندیشه جواز اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی ضمن انتقاد و مناقشه نسبت به ادله اندیشه حرمت در کنار اعتقاد به اصل جواز، به ادله‌ای تمسک می‌کنند؛ از جمله:

۱. اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی باعث می‌شود که فرد مسلمان به‌عنوان شهروند این کشورها جایگاه ویژه‌ای داشته و قدرت و موقعیت کافی برای مطالبه حقوق خود و مشارکت در سرنوشت سیاسی خود را بدون تنزل و نقصان در دینش، داشته باشد. در سایه حقوق و امتیازات متخذ از این تابعیت خودش و فرزندانش، البته با حسن معاشرت، نیکی کردن و عدالت‌ورزی نسبت به شهروندان آن کشورها،^۲ زندگی راحتی دارد (عوادالحسن، ۱۴۲۹، ص ۲۶۷).

۱. «والتجنس بحکم القانون الفرنسي - بجري تجنسه عن نسله، فيكون قد جنى عليهم بإخراجهم من حظيرة الإسلام، وتلك الجنائية من شر الظلم وأقبحه، وإثمها متجدد عليه ما بقي له نسل في الدنيا خارجا عن شريعة الإسلام بسبب جنائته» (ابن باديس، مندرج در: <http://www.binbadis.net/archives/77>).

۲. «لَا يُنْهَكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»، «خدا شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در راه دین با شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند نهی نمی‌کند؛ چراکه خداوند عدالت‌پیشگان را دوست دارد (ممتحنه: ۸).

۲. ادله‌ای که بر جواز اقامت و مهاجرت به کشورهای غیراسلامی دلالت دارد بر جواز اکتساب تابعیت این دولت‌ها نیز دلالت دارد. توضیح آنکه لازمه قول به جواز اقامت و مهاجرت به کشورهای غیراسلامی، پذیرش جواز اکتساب تابعیت برای این مهاجرین و مقیمین است، چراکه پذیرش تابعیت چیزی جز تنظیم این رابطه نیست که موجب تسهیل امور این مهاجرین شده و به آن‌ها امکان استفاده از خدمات اجتماعی این دولت‌ها را می‌دهد (عبدالقادر، ۱۹۹۷، ص ۶۸).

۳. وجود قوانین غیراسلامی در کشورهای غیرمسلمان دلالتی بر حرمت اکتساب تابعیت این کشورها نداشته و ندارد. اگر وجود قوانین غیراسلامی ملاک جواز و عدم تابعیت کشوری باشد، باید اکتساب تابعیت کشورهای که امروزه اسلامی نامیده می‌شوند هم روا نباشد؛ چراکه در این کشورها نیز قوانین غیراسلامی جاری است و در مواردی نیز برخی از این کشورها لائیک هستند (فضل‌الله، ۱۹۹۹، ص ۸۲-۸۳). حتی در مواردی مخالفت و دوری سیاست‌های برخی از حاکمان این کشورها نسبت به اسلام بسیار بیشتر از حاکمان و حاکمیت‌های کشورهای غیراسلامی است.

۴. اسلامی‌زیستن و حفظ هویت اسلامی ربط و نسبتی به زندگی در این کشور و آن کشور نداشته و ندارد. توضیح آنکه تقسیم دنیا به دارالاسلام و دارالکفر و این تصور که دارالاسلام و زندگی در آن موجب سعادت و نیک‌روزی دنیوی و اخروی است و دارالکفر با تقسیم ادعایی ما، نمود و نماد عینی جهنم است، چندان عاقلانه و منطقی نیست. در مواردی حتی قضیه برعکس است و زیستن در کشورهایی که تفرقه، فقر و برادرکشی صحنه هر روزه، عادی و متداول آن در پوشش و روتوش اسلامی است، نتیجه‌ای غیراز دوری از اسلام و بدبختی در پی ندارد. شاید جمله معروفی که از برخی متفکران مسلمان معروف است تا حدودی همسو با این انگاره باشد؛ گفته شده: «من به اروپا رفتم و در آنجا اسلام را دیدم و به میان

مسلمانان آمدم و اسلام را ندیدم.»^۱

۵. اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی باعث می‌شود که شرایطی برای تبلیغ دین اسلام و آموزه‌های اسلام برای مسلمانان آن کشورها و دیگر ساکنان آن کشورها فراهم شود و به این وسیله شرایطی برای ترویج و دفاع از آموزه‌های جامع، جهانی و جاودان اسلام فراهم می‌شود. براین اساس اکتساب تابعیت این کشورها در چنین شرایطی نه تنها جایز است که مستحب و در مواردی واجب است (عثمانی، ۱۴۱۹، ص ۳۳۰/ عبدالقادر، ۱۹۹۸، ص ۷۰).

۳. اندیشه برگزیده و نقد و بررسی مبانی و مستندات انگاره جواز و حرمت

۱. بحث مفهومی از تابعیت و وضعیت سیاسی و فرهنگی کشورهای غیراسلامی موید این مهم است که اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی به معنای تغییر دین و آیین نیست؛ نه برای مسلمان و نه هرکس دیگری. نکته‌ای بدیهی که شاید غفلت از آن باعث شده برخی از دانشیان مسلمان نسبت به موضوع تابعیت تصویری درست و واقعی نداشته باشند. اندیشه‌ها و انگاره‌های این دانشیان و نوع و نحو تمسک این دانشیان به ادله و مستندات شرعی موید عدم درک صحیح این دانشیان نسبت به مفهوم و موضوع تابعیت است. توضیح آنکه اگر چه در بین فقهاء معروف است که فقیه خود را متصدی تعیین موضوع حکم شرعی برای دیگران ندانسته (منتظری، ۱۴۲۹، ص ۲۱). ولی پرواضح است که برای تعیین حکم تشخیص و شناخت موضوع ضروری است؛ چراکه بدون شناخت و مشخص کردن موضوع به دلیل اینکه موضوع هسته و نهاد گزاره حکمیه است، امکان حکم وجود نداشته و ندارد. با این توضیح اندیشه کسانی که برای حرمت اکتساب تابعیت به طور مطلق به گزاره‌هایی قرآنی مثل «لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ

۱. این جمله از محمد عبده است که به غلط به سیدجمال اسدآبادی (افغانی)، نسبت داده می‌شود (خسروشاهی، ۱۳۹۱، ص ۷۲).

فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ» و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يُرْذُوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»، تمسک می کردند یا اکتساب تابعیت را مساوی با ارتداد دانسته و حکم به حرمت آن می کردند چندان با واقعیت سازگار نیست و ناشی از عدم شناخت درست و واقعی نسبت به تابعیت و شرایط اجتماعی حاکم بر دیگر کشورها می باشد. در مقابل نیز ادله طرفداران انگاره جواز اکتساب تابعیت به طور مطلق در مواردی با مناقشه روبرو است. توضیح آنکه ادعای این مطلب که اکتساب تابعیت باعث شده که فرد زندگی راحتی داشته یا به تبلیغ دین در مواردی پردازد و آثاری از این قبیل که برای مهاجرت شمرده می شود، هر چند به نحو موجهه جزئیه درست است ولی در مواردی این چنین نیست.

۲. بایسته توجه است که در باب حرمت و جواز اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی، حکم مسئله به عنوان اولی و ذاتی مد نظر است نه حکم ثانویه. توضیح آنکه فرایند منطقی بحث اقتضا می کند که مسئله اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی را به عنوان اولی و در شرایط عادی و طبیعی بررسی کرده و حکم موارد استثنایی و شرایط ویژه‌ای را که به دلیل اضطرار، حرج، ضرر و ... به وجود می آید را تفکیک کنیم. براین اساس حکم به حرمت به طور مطلق به خاطر شرایط ویژه و آسیب‌هایی که اکتساب تابعیت برخی از کشورها و دولت‌ها دارد، صحیح نمی باشد. چنانکه در مواردی نیز برخی از مسلمانان به دلیل شرایط دشوار و خفقان حاکم بر کشورشان مجبور به خروج از کشورشان و پناه بردن به کشورهای غیراسلامی در قالب اکتساب تابعیت این کشورها یا پناهندگی سیاسی می شوند. این موارد با تمسک به ادله‌ای مثل «فَمَنْ أُضْطَرَّ غَيْرِ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»^۱ «فَمَنْ أُضْطَرَّ فِي مَحْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ

۱. «آن کس که مجبور شود، در صورتی که ستمگر و متجاوز نباشد، گناهی بر او نیست» (بقره: ۱۷۳).

غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۱، «وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ»^۲ و «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرِبًا وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»^۳ جایز شمرده شده و ممنوعیت ندارند، حتی بالاتر از این در مواردی که شرایط اقتضا کند نه تنها کسب تابعیت دولت‌های غیراسلامی بلکه رویگردانی ظاهری از توحید و کافر شدن به خاطر اضطرار بلامانع است: «مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيْمَانِ»^۴.

۳. اگر چه قاعده نفی سبیل و مفاد آن جایگاه مهمی در فقه شیعه داشته و عمل به آن نقش به‌سزایی در پاسداشت استقلال و عزت اسلام و مسلمانان در ابعاد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دارد ولی به نظر می‌رسد که فهم عمومی که از این قاعده و مفاد آن وجود داشته و دارد با مناقشاتی جدی روبرو است. توضیح آنکه اگرچه دانشیان فقه برای مبرهن کردن و مستند کردن این قاعده به ادله و گزاره‌هایی قرآنی و روایی از جمله: «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»^۵، «وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَ لَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ»^۶ و «الْإِسْلَامُ يَغْلُو وَلَا يَغْلَى عَلَيْهِ» (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴، ص ۳۳۴). استناد می‌شود ولی به نظر می‌رسد که تنها دلیل و قابل‌اعتنا ترین دلیل در مبرهن کردن این قاعده درک عقل باشد (هاشمی، ۱۳۹۱، ص ۷۵) توضیح آنکه عقل با توجه به مقاصد

۱. «اما آنها که در حال گرسنگی، دستشان به غذای دیگری نرسد، و متمایل به گناه نباشند، (مانعی ندارد که از گوشت‌های ممنوع بخورند؛ خداوند، آمرزنده و مهربان است» (مائده: ۳).
۲. «(خداوند) آنچه را بر شما حرام بوده، بیان کرده است! مگر اینکه ناچار باشید؛ (که در این صورت، خوردن از گوشت آن جایز است)» (انعام: ۱۱۹).
۳. «اما کسی که مضطر (به خوردن این محرّمات) شود، بی‌آنکه خواهان لذت باشد و یا زیاده‌روی کند (گاهی بر او نیست): زیرا پروردگارت، آمرزنده مهربان است» (انعام: ۱۴۵).
۴. «کسانی که بعد از ایمان کافر شوند - بجز آنها که تحت فشار واقع شده‌اند در حالی که قلبشان آرام و با ایمان است» (نحل: ۱۰۶).
۵. «خداوند هرگز برای کافران به زیان مسلمانان راهی نگشوده است» (نساء: ۱۴۱).
۶. «عزت و سروری از آن خدا و رسول او و مؤمنان است ولی منافقان نمی‌دانند» (منافقون: ۸) البته بحث عزت مسلمانان نه تنها در این آیه که در مجموعه‌ای از آیات و روایات مطرح شده، (فاطر: ۱ / یونس: ۶۵) البته صریح‌ترین سند از حیث دلالت احتمالی همین آیه ذکر شده است.

کلان شارع، اهمیت و بایستگی علو و استقلال اسلامی را درک می‌کند و از آنجا که مفاد این قاعده تلازم حتمی با دو عنصر عزت و استقلال اسلامی دارد مورد درک عقل است و به بیانی تصورش تصدیق را به همراه دارد. برخی با بیانی نزدیک به این تقریر و با تکیه بر اهمیت دو عنصر عزت و شرف در اسلام دلیل عقل را تقریر می‌کنند؛ گفته شده: «فإن رفعة الإسلام و عزّه و شرفه تمنع من تشريع حکم يجعل المسلم أذلّ من الکافر أو مساوياً له، فلا يبقى إلّا کونه أرفع» (شیرازی، ۱۴۱۳، ص ۶۱). البته اگر مستمسک درک عقل شد باید در مصادیق و تطبیق اصل و قاعده نفی سبیل بر موارد جزئی به مقتضای درک عقل توجه کرد. با این توضیح حکم مطلق به حرمت اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی با استناد به قاعده نفی سبیل منطقی نیست؛ چراکه اکتساب تابعیت این دولت‌ها تلازم قطعی با سلطه و سبیل و آنچه اقتضای درک عقل در این باب است، ندارد. به بیانی به اقتضای شرایط فرد مسلمان و ویژگی‌های کشور متبوع، بستگی دارد. فرد مسلمان، در موارد مختلف باید بررسی کند که آیا این اکتساب تابعیت سلطه و سبیلی را در پی دارد یا نه؟ و بر اساس آن عمل کند.

۴. بازخوانی سیستمی و غیراتمیک نصوص و گزاره‌های دینی، اعم از قرآنی و روایی، در کنار توجه به درک عقل موید این مهم است که برخلاف فهم برخی که اسلام را دین تقابل دانسته و به لحاظ تبارشناسی معتقد به انگاره اصالت جنگ در زمینه تئوری‌های جنگ و صلح هستند، اسلام دین صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز است. توضیح آنکه اگر چه برخی از گزاره‌های قرآنی و روایی به طور مطلق جهاد را تشریح کرده‌اند؛ از جمله: «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ لَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ لَا يُدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

عَنْ يَدٍ وَ هُمْ صَاغِرُونَ»^۱، «فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خَذُوهُمْ وَ أُخْضِرُوهُمْ وَ أَعْعِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ»^۲، «فَإِنَّمَا أَمْرُهُ أَنْ أُقَاتَلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَإِذَا قَالُوا ذَلِكَ فَقَدْ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ إِلَى يَوْمٍ يَلْقَوْنَ رَبَّهُمْ فَيَحَاسِبُهُمْ أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ اللَّهُمَّ اشْهَدُ»^۳ و «اقتلوا شیوخ المشرکین و استحووا شرخهم»^۴، ولی به نظر می‌رسد که فهم این نصوص در نظام معرفتی دینی و توجه به چارچوب نظری خاصی که این نظام در شکل‌گیری معرفت دینی دارد در کنار توجه به رسالت‌های جهانی و جاودان اسلام نشان از مناقشه جدی در مستندات انگاره تقابل و اصالت جنگ دارد. بایسته است که توجه شود که این گزاره‌ها، گزاره‌هایی است که پیامبر و پیام‌آورش به تاکید قرآن پیامبر صلح، دوستی و رحمت برای همه جهانیان است؛ «وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ»^۵، و حتی برای گمراهی و لجاجت مردمان چنان ناراحت و غمگین می‌شد که گویی از شدت اندوه به تعبیر قرآن نزدیک بود جان شریفشان آسیب ببیند؛ «فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا»^۶، «فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بِمَا يَصْغُونَ»^۷ و «وَ اصْبِرْ وَ مَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَ لَا تَكْ

۱. «با کسانی از اهل کتاب که نه به خدا، و نه به روز جزا ایمان دارند، و نه آنچه را خدا و رسولش تحریم کرده حرام می‌شمردند، و نه آیین حق را می‌پذیرند، پیکار کنید تا زمانی که با خضوع و تسلیم، جزیه را به دست خود بپردازند!» (توبه: ۲۰).

۲. «(اما) وقتی ماه‌های حرام پایان گرفت، مشرکان را هر جا یافتید به قتل برسانید؛ و آنها را اسیر سازید؛ و محاصره کنید؛ و در هر کمین‌گاه، بر سر راه آنها بنشینید» (توبه: ۵).

۳. «همانا من مامور شده‌ام که با مردم بچنگم تا زمانی که «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» بگویند و زمانی که «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» گفتند، خون و اموالشان در امان است تا روزی که با خدای خود ملاقات کنند و مورد محاسبه قرار گیرند» (مغربی این حیون نعمان، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۰۲).

۴. «بزرگان مشرکان را بکشید و جوانانشان آنان را باقی نگذارید» (ابن اثیر جزیری، [بی تا]، ج ۲، ص ۴۵۶).

۵. «ما تو را جز برای رحمت جهانیان نفرستادیم» (انبیاء، ۱۰۷).

۶. «گویی می‌خواهی بخاطر اعمال آنان، خود را از غم و اندوه هلاک کنی اگر به این گفتار ایمان نیاورند!» (کهف: ۶).

۷. «پس جاننت به خاطر شدت تأسف بر آنان از دست نرود؛ خداوند به آنچه انجام میدهند داناست!» (فاطر: ۸).

فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ»^۱. براین اساس آنچه به ایشان و پیامبرش نسبت داده می‌شود باید سختی با این ویژگی‌ها داشته باشد. چنانکه مقتضای برخی از گزاره‌های قرآنی نیز تاکید بر آموزه‌هایی که منافی با انگاره تقابل و اصالت جنگ است. گزاره «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» (نساء: ۱۲۸). گزاره‌ای است جهانی و جاودان و سنجه‌ای است برای ارتباطات مسلمان در گستره خانواده، جامعه اسلامی و جامعه بشری.^۲ برخی دیگر از گزاره‌های قرآنی نیز همسو با گزاره «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ» است؛ از جمله: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً»^۳، «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا»^۴، «إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَضِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يِقَاتِلُوكُمْ أَوْ يَقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يِقَاتِلُوكُمْ وَ أَلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا»^۵ و «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ يَحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»^۶. چنانکه در همین راستا و تأکید بر همزیستی مسالمت آمیز در سایه مشترکات،

۱. «صبر کن، و صبر تو فقط برای خدا و به توفیق خدا باشد! و بخاطر (کارهای) آنها، اندوهگین و دلسرد مشو! و از توطئه‌های آنها، در تنگنا قرار مگیر!» (نحل: ۱۲۷).

۲. این گزاره اگر چه ضمن آموزه‌های قرآنی در باب زندگی فردی وارد شده است؛ «وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أَخْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشَّحَّ وَ إِنْ تَحْسَبُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»، ولی از آنجا که این گزاره مبین یک اندیشه و قاعده کلی در هر ارتباطی است، دلیلی وجود ندارد که آن را فقط محدود به مورد خاص و ارتباطات خانوادگی کنیم. در دانش اصول فقه نیز که عهده دار تبیین قواعد و ساختارهایی است که به کشف حکم شرعی و وظیفه مکلف کمک می‌کنند، گفته شده که: «المورد لایعوم ولا یخصص». براین اساس این گزاره از رویکردی جهانی و جاودان صحبت کرده و می‌کند که باید سنجه ارتباطات و تعامل مسلمان باشد.

۳. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید همگی در صلح و آشتی درآیید» (بقره: ۲۰۸).

۴. «و اگر تمایل به صلح نشان دهند، تو نیز از در صلح درآی» (انفال: ۶۱).

۵. «مگر آنها که با هم‌پیمانان شما، پیمان بسته‌اند؛ یا آنها که به سوی شما می‌آیند، و از پیکار با شما، یا پیکار با قوم خود ناتوان شده‌اند؛ (نه سر جنگ با شما دارند، و نه توانایی مبارزه با قوم خود). و اگر خداوند بخواهد، آنان را بر شما مسلط میکند تا با شما پیکار کنند. پس اگر از شما کناره‌گیری کرده و با شما پیکار ننمودند، (بلکه) پیشنهاد صلح کردند، خداوند به شما اجازه نمی‌دهد که متعرض آنان شوید» (نساء: ۹۰).

۶. «خدا شما را از نیکی کردن و رعایت عدالت نسبت به کسانی که در راه دین با شما پیکار نکردند و از خانه و دیارتان بیرون نراندند نهي نمی‌کند؛ چرا که خداوند عدالت پیشگان را دوست دارد» (ممتحنه: ۸).

خداوند متعال دعوت اهل کتاب به همزیستی مسالمت‌آمیز در سایه مشترکات را از جمله وظایف پیامبر شمرده است: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ»^۱.

قرآن کریم نه تنها پیامبر و مسلمانان را دعوت به همزیستی مسالمت‌آمیز با دیگران به خصوص اهل کتاب کرده و از بی‌احترامی به باورها، اعتقادات و نمادهای آیینی و مذهبی آنان منع کرده؛ «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ»^۲، بلکه تورات و انجیلی را که در دست یهودیان و مسیحیان بوده است، را تصدیق و تایید می‌کند؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ»^۳، «وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ بَدَّ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانْتَهُمُ لَا يَعْلَمُونَ»^۴.

با این توضیح فهم مخالفان اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی از آیات دال بر حرمت موالات کافران و اهل کتاب، آیات دال بر عدم اطاعت و پیروی از ایشان، گزاره‌های قرآنی دال بر عدم اعتماد به ایشان و گزاره‌های قرآنی دال بر لزوم دوری از ایشان و استنتاج ناروایی اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی از این گزاره‌ها بی‌مورد است. چنانکه انگاره تقابل و عدم ارتباط با غیرمسلمانان نیز به طور مطلق ناروا است.

۵. اجماع از جمله ادله‌ای بود که مخالفان اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی به آن تمسک می‌کردند، با این بیان که مقتضای اکتساب تابعیت دولت‌ها و حاکمیت‌های غیراسلامی سرپیچی از احکام شریعت

۱. «بگو: ای اهل کتاب! بیایید به سوی سخنی که میان ما و شما یکسان است (آل عمران: ۶۴).

۲. «(به معبود) کسانی که غیرخدا را می‌خوانند دشنام ندهید، مبدا آنها (نیز) از روی (ظلم و) جهل، خدا را دشنام دهند!» (انعام: ۱۰۸).

۳. «ای کسانی که کتاب (خدا) به شما داده شده! به آنچه (بر پیامبر خود) نازل کردیم - و هماهنگ با نشانه‌هایی است که با شماست - ایمان بیاورید» (نساء: ۴۷).

۴. «و هنگامی که فرستاده‌های از سوی خدا به سراغشان آمد، و با نشانه‌هایی که نزد آنها بود مطابقت داشت، جمعی از آنان که به آنها کتاب (آسمانی) داده شده بود، کتاب خدا را پشت سر افکندند؛ گویی هیچ از آن خبر ندارند!!» (بقره: ۱۰۱).

اسلامی است و هرکس از احکام شریعت اسلامی سرپیچی کند بالاجماع مرتد است، پس کسی که اقدام به اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی کند نیز بالاجماع مرتد است. تحقیق پیش نقل به ویژه در زمینه لزوم دقت به موضوع حکم، موید این مهم است که تلازمی بین اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی و سرپیچی از قوانین و مقررات اسلامی وجود ندارد. به بیانی دیگر موضوع اجماع ادعایی، حرمت ارتداد است نه حرمت اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی و تلازم قطعی بین اکتساب این تابعیت و ارتداد وجود ندارد. چنانکه این اجماع با مناقشات دیگری از جمله احتمال مدرکی بودن، نیز روبرو است.

۶. چنانکه مقتضای درک عقل نیز در صورت امکان حفظ هویت اسلامی و عمل حداقلی به فرائض اسلامی جواز و روا بودن اکتساب تابعیت دولت‌ها و کشورهای غیراسلامی است. در مواردی نیز امکان دارد با توجه به شرایط و موقعیت‌های مختلف مقتضای درک عقل حرمت یا وجوب اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی باشد. براین اساس در هر مورد باید به مقتضای درک عقل توجه شود و حکم کلی و مطلق به جواز یا حرمت درست نیست.

نتیجه

تابعیت در اصطلاح عبارت است از رابطه و تعلق حقوقی، سیاسی و معنوی یک شخص حقیقی و یا یک شخص حقوقی و یا یک شیئی به دولتی معین. رابطه تابعیت با این مفهوم دارای دو طرف است. یک طرف آن شخصی است که دارای تابعیت دولت و حاکمیت خاصی است و طرف دیگر آن دولتی است که به این شخص تابعیت داده است و هر دو طرف به دلیل وجود این رابطه دارای حقوق و تکالیفی نسبت به یکدیگر هستند. موضوع تابعیت اکتسابی و تلاش فرد مسلمان برای اخذ و اکتساب تابعیت

دولت‌های غیراسلامی محور بحث و بررسی و مسئله این پژوهش است. بر اساس برون داد این پژوهش، موارد ذیل که به نوعی از حیث ماهیت شماری از یافته‌های عینی پژوهش یا تحلیل و پیشنهاد مرتبط است، به شرح ذکر می‌شود:

۱. به‌طور کلی در زمینه اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی از جانب فرد مسلمان دو انگاره و اندیشه کلی متصور است؛ اندیشه منع و اندیشه جواز. صاحبان انگاره و اندیشه منع معتقد به ناروایی اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی از جانب فرد مسلمان هستند. طرفداران این انگاره برای اندیشه خود و مستدل کردن آن به اسنادی شرعی از جمله قرآن و سنت تمسک می‌کنند. طرفداران اندیشه جواز نیز ضمن تمسک به ادله و مستندات در تبیین و مبرهن کردن انگاره خود و با تکیه بر اصل اباحه و جواز و نقد دلالت ادله منع، سعی در مبرهن کردن اندیشه خود دارند.
۲. به نظر می‌رسد که اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی به معنای تغییر دین و آیین نیست؛ نه برای مسلمان و نه هرکس دیگری. نکته‌ای بدیهی که شاید غفلت از آن باعث شده برخی از دانشیان مسلمان نسبت به موضوع تابعیت تصویری درست و واقعی نداشته باشند.
۳. بایسته توجه است که در باب حرمت و جواز اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی، حکم مسئله به عنوان اولی و ذاتی مد نظر است نه حکم ثانویه. براین اساس حکم به حرمت به طور مطلق به خاطر شرایط ویژه و آسیب‌هایی که اکتساب تابعیت برخی از کشورها و دولت‌ها دارد، صحیح نمی‌باشد. چنانکه حکم مطلق به حرمت اکتساب تابعیت کشورهای غیراسلامی با استناد به قاعده نفی سبیل منطقی نیست؛ چراکه اکتساب تابعیت این دولت‌ها تلازمی با سلطه و سبیل و آنچه اقتضای درک عقل در این باب است، ندارد.
۴. به نظر می‌رسد که به مقتضای درک عقل البته در صورت امکان حفظ

هویت اسلامی و عمل حداقلی به فرائض اسلامی اکتساب تابعیت دولت‌ها و کشورهای غیراسلامی روا است. در مواردی نیز امکان دارد با توجه به شرایط و موقعیت‌های مختلف مقتضای درک عقل حرمت یا وجوب اکتساب تابعیت دولت‌های غیراسلامی باشد. براین اساس در هر مورد باید به مقتضای درک عقل توجه شود و حکم کلی و مطلق به جواز یا حرمت درست نیست.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسندهٔ مسئول، این مقاله حامی مالی نداشته است.

سهم نویسندگان در پژوهش

تمام نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند و محتوای آن را تأیید میکنند.

تضاد منافع

نویسنده (نویسندگان) اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارند.

منابع

* قرآن کریم.

ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد؛ *النهاية في غريب الحديث والأثر*؛ قم: اسماعیلیان، [بی تا].
آل کجباف، حسین؛ *حقوق بین الملل خصوصی (تابعیت، اقامتگاه و وضعیت بیگانگان)*؛ تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۹.

بجنوردی، سیدحسن؛ *القواعد الفقهية*؛ قم: نشر الهادی، ۱۴۱۹ق.

البوطی، محمدسعید رمضان؛ *قضايا فقهية معاصرة*؛ دمشق: دار فارابی، ۱۴۳۰ق.

جعفری لنگرودی، محمدجعفر؛ *مبسوط در ترمینولوژی حقوقی*؛ ج ۲، تهران: گنج دانش، ۱۳۹۱.

حسینی شیرازی، سیدمحمد؛ *الفقه، القواعد الفقهية*؛ بیروت: مؤسسه امام رضا (ع)، ۱۴۱۳ق.

خالد، عبدالقادر؛ *من فقه الاقليات المسلمة*؛ قطر: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، ۱۹۹۸م.

خسرو شاهی، سیدهادی؛ *دفاع از سیدجمال‌الدین حسینی اسدآبادی و سخنی با تاریخ‌نگاران عصر پهلوی*؛ قم: کلبه شروق، ۱۳۹۱.

خمینی، سیدروح‌الله؛ *صحیفه امام*؛ تهران: مؤسسه تنظیم نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸.

دهخدا، علی‌اکبر؛ *لغت‌نامه دهخدا (زیر نظر سیدجعفر شهیدی و محمد معین)*؛ تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.

سلجوقی، محمود؛ *بایسته‌های حقوق بین الملل خصوصی*؛ تهران: میزان، ۱۳۸۶.

سیفی مازندرانی، علی‌اکبر؛ *مبانی الفقه الفعّال فی القواعد الفقهية الأساسية*؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۲۵ق.

صدوق، محمدبن علی؛ *من لا یحضره الفقیه*؛ قم: انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.

طبری، محمدبن جریر؛ *جامع‌البيان فی تفسیر القرآن*؛ بیروت: دارالمعرفة، ۱۴۱۲ق.

عبدالقادر، خالد؛ *فقه الاقليات المسلمة*؛ دوحه: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، ۱۹۹۷م.

عثمانی، محمدتقی؛ *قضايا فقهية معاصرة*؛ دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۹ق.

عوادالحسن، سمیح؛ *الجنسية والتجنس وأحكامها فی الفقه الإسلامي*؛ بیروت: دارالنور، ۱۴۲۹ق.

فضل‌الله، محمدحسین؛ *الهجرة والأغتراب*؛ بیروت: مؤسسة العارف للطبوعات قانون مدنی، ۱۹۹۹م.

قرطبی، محمدبن احمد؛ *الجامع لأحكام القرآن*؛ تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۶۴.

قمی، سیدتقی؛ *الأنوار البهية فی القواعد الفقهية*؛ قم: انتشارات محلاتی، ۱۴۲۳ق.

کریمی‌نیا، محمد مهدی؛ *حقوق بین الملل خصوصی*؛ قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۰.

جمعی از نویسندگان؛ *کتاب مجله مجمع الفقه الإسلامي التابع لمنظمة المؤتمر الإسلامي بجدة*؛ جده:

- منظمة المؤتمر الإسلامي بجده، نسخة المكتبة الشاملة، ٢٠٠٧ م.
- مصطفوی، سید محمد کاظم؛ مائه قاعده فقهیه؛ قم: انتشارات اسلامی، ١٤٢١ ق.
- مغربی ابن حیون، نعمان بن محمد؛ دعائم الإسلام و ذکر الحلال والحرام والقضايا والأحكام عن اهل بیت رسول الله علیه وعلیهم افضل السلام؛ قم: مؤسسه آل البيت (ع) للاحیاء التراث، ١٣٨٥ ق.
- منتظری، حسینعلی؛ مجازات های اسلامی و حقوق بشر؛ قم: ارغوان دانش، ١٤٢١ ق.
- نجفی، محمد حسن؛ جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام؛ بیروت: دار الإحياء التراث العربی، ١٤٠٤ ق.
- نصیری، محمد؛ حقوق بین الملل خصوصی؛ تهران: آگه، ١٣٩٠.
- هاشمی، سید محمد علی؛ «بازخوانی قاعده نفی سبیل با تأکید بر اندیشه امام خمینی (ره)»، پژوهشنامه متین؛ ش ٥٧، زمستان ١٣٩١، ص ٨٦-٦١.
- E.T.S.NO.166(1997). European Convention on Nationality.
- <http://www.binbadis.net>.
- U.N.Docs/E/A/810(1948). Universal Declaration of Human Rights.
- U.N.Docs/E/CCPR (1966). International Covenant on Civil and Political Rights.